

Попова М. П.,

Чернівецький національний університет, м. Чернівці

СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ (на матеріалі ранньонімецької мови)

У статті проведено інвентаризацію прикметників лексико-семантичного поля негативної оцінки на матеріалі лексикографічних джерел і текстів ранньонімецької мови. Установлено причини реструктурування досліджуваного лексико-семантичного поля порівняно з попереднім, середньонімецьким, мовним періодом. У складі спостережуваного масиву слів за допомогою статистичних методів (коефіцієнта варіації) виокремлено ядерну зону, а також периферію.

Ключові слова: інвентаризація, лексико-семантичне поле, ядерна група, периферія, статистичні методи, коефіцієнт варіації.

В статті проводиться інвентаризація прилагательных лексико-семантического поля отрицательной оценки на материале лексикографических источников и текстов ранневерхненемецкого языка. Устанавливаются причины реструктуризации исследуемого лексико-семантического поля по сравнению с предыдущим, средневерхненемецким, языковым периодом. В составе наблюдаемого массива слов при помощи статистических методов (коэффициента вариации) выделяется ядерная группа, а также периферия.

Ключевые слова: инвентаризация, лексико-семантическое поле, ядерная группа, периферия, статистические методы, коэффициент вариации.

This article deals with the inventory of the lexical-semantic field of adjectives denoting negative evaluation on the basis of lexicographic sources and texts of Early Modern High German. The reasons of the examined lexical-semantic field restructuring compared with the previous Middle High German language period are established. Within the analyzed array of adjectives we distinguish among the core group, and peripheral group of the lexical-semantic field with the help of statistical methods (variation coefficient).

Key words: inventory, lexical-semantic field, core group, peripheral group, statistical methods, variation coefficient.

Зважаючи на те, що лексичний склад мови є відкритою системою з численною кількістю елементів, об'єктом дослідника може стати лише його певний фрагмент, виокремлений із загального корпусу. Обраний фрагмент виступає у вигляді лексичної мікросистеми, склад якої потрібно насамперед сформулювати. Крім того, в складі будь-якої лексичної мікросистеми прийнято виділяти семантичні сектори – ядро, центр, периферію.

Прикметники загальної оцінки формують лексико-семантичне поле (далі – ЛСП), що еволюціонує та змінює свою структуру від одного мовного зрізу до кожного наступного. Тому актуальним є питання щодо визначення чітких критеріїв добору лексичних одиниць, що формують досліджуване ЛСП, а також методів, за допомогою яких здійснюється розподіл ЛСП на ядерну зону та прилеглі до неї периферійні ділянки.

Метою статті є встановити корпус досліджуваних лексичних одиниць в ранньонововіверхньонімецькій (далі – рнвн.) мові шляхом їх поетапної інвентаризації та порівняння складу та структури сформованого ЛСП із попереднім мовним зрізом.

Об'єктом дослідження слугують прикметники із загальним негативним значенням в рнвн. мові.

Вивчення структури ЛСП прикметників негативної оцінки рнвн. мови розпочинаємо з інвентаризації лексичних одиниць. Список лексем зі значеннями “поганий, злий”, “негарний, огидний, страшний”, укладений методом компонентного аналізу на матеріалі 4 словників рнвн. мови [5; 6; 8; 9], нараховує 52 слова. Це вдвічі менше, ніж у початковому списку лексичних одиниць негативної оцінки попереднього, середньовіверхньонімецького (далі – свн.) періоду.

Важливо відзначити, що на всіх етапах розвитку німецької мови в первинних реєстрах оцінних атрибутів, укладених на матеріалі лексикографічних джерел, переважають мовні одиниці з вираженням загальної позитивної оцінки. Н. Д. Арутюнова з цього приводу пише: “Базисне положення в словнику займають ознаки позитивної оцінки, вони мають тісніший зв'язок з дескриптивними оцінками. Негативні смисли утворюються від позитивних, а не навпаки” [1, с. 235].

Методом суцільної вибірки з літературних творів рнвн. мови дібрано новий список прикметників, який включає 30 одиниць. Тобто насправді автори літературних творів рнвн. мовного періоду послуговуються 58% лексем із негативним значенням із загальної кількості слів цієї групи, зафіксованих лексикографічними джерелами. Матеріал дослідження 41 текст рнвн. мови, представлений як у повному обсязі, так і в уривках в електронній базі провідних університетів Німеччини.

Загальний обсяг класу спостережуваних слів 880 слововживань. Установимо відносну похибку вибірки. Корпусу слів у обсязі 880 прикладів відповідає показник відносної похибки 6% [2, с. 180], що забезпечує одержання вірогідних результатів.

Розглянемо якісні зміни, які відбуваються в структурі ЛСП негативної оцінки в період від свн. до рнвн. мовного зрізу. По-перше, для рнвн. мовного періоду характерна надзвичайно велика кількість зниклих слів [10, с. 125]. Назвемо деякі з них, які ще в свн. мові слугували на позначення негативної оцінки: *egebære*, *egeslich*, *letze*, *bræde*, *ebich*, *hæne*. При

цьому зазначимо, що свн. прикметник *egeslich* входив до периферії першої групи ЛСП негативної оцінки. Щодо інших елементів ЛСП, то вони відзначені лише в словнику свн. мови, проте не виявлені в опрацьованих літературних текстах. Тому, не ввійшовши в мовлення, вони зникли ще до початку рнвн. мовного періоду.

Друга група слів припинила своє функціонування в складі досліджуваного ЛСП і закріпила за собою місце елементів інших лексичних угруповань (синонімічних рядів, ЛСП тощо). Сюди зараховуємо свн. прикметники *angestlich*, *hart*, *sûr*, *grôz*, *kranc*, *schief*, *stark*, *swach*, *swære*. Унаслідок звуження значення вони втратили один із лексико-семантичних варіантів (далі – ЛСВ) негативного оцінного значення, при цьому актуалізація одного з інших ЛСВ дозволяє закріпити їхній статус у складі інших лексичних парадигм. У сучасній німецькій мові лише деякі з них у певному контексті отримують негативне забарвлення. Наприклад, *ein schiefer Vergleich* – погане, неправильне порівняння [7, с. 1371]; *ein schwaches Ergebnis* – слабкий, поганий результат [7, с. 1416].

Вивчення структури окремого ЛСП передбачає виділення його центру й периферії. Найуживанішим прикметником на позначення негативної оцінки є рнвн. *böse*, частота якого становить 383 слововживання, або 44% від загальної кількості. Статус ядерного елемента ЛСП закріпився за *böse* ще в свн. мові, проте витіснення лексеми *übel* із позиції домінанти відбувалося поступово. У рнвн. мові лексема *übel* не входить до групи найуживаніших (лише 31 слововживання з 880), що могла ініціювати висока семантична конкуренція зі словами, схожими за значенням, виявлена у свн. *übel* із свн. *valschlich*, *bæse*, *valsch*, *leid*, *arc*, *vorhtloch*, *grimmec* [4].

Окрім слова-домінанти, у межах ЛСП прикметників негативної оцінки спробуємо виокремити ядерну зону та наближену до центру периферію. Послугуючись інтроспективним методом, виділяємо групу найчастотніших одиниць із позначенням негативної оцінки в рнвн. мові. Вона охоплює 3 елементи ЛСП, а саме: *böse*, *falsch* і *scantlich*. Лексеми *böse* та *falsch* входили до складу ядерних у свн. мові, а свн. *scantlich* належала до периферії другої групи. Частота вживання цих одиниць вибірки – 90 слововживань і вище, що відповідно становить 70%. На інші 30% припадає решта 27 прикметників негативної оцінки рнвн. мови. У таблиці 1 наведено частотні характеристики лексичних одиниць, попередньо виокремлених у ядерну зону.

Надто великий кількісний розрив між ядерними складниками й іншими одиницями ЛСП спонукає нас не виділяти окремо першу та другу периферію, а об'єднати їх в одну групу. Тоді периферія охоплює 27 прикметників із загальною частотою 265 слововживань, що становить 30% від загальної суми.

Таблиця 1

Частотні характеристики ядерної групи прикметників негативної оцінки ранньонімецької мови

Досліджувані прикметники	Частота вживання в тексті	Частотність у відсотках
böse	383	43,5%
falsch	138	15,7%
scantlich	94	10,7%
Разом	615	70%
Інші	265	30%

Правильність розподілу загального масиву елементів ЛСП допоможе підтвердити обчислення коефіцієнта варіації окремо для кожної з груп. Від першої до кожної наступної виділеної групи коефіцієнт варіації повинен зростати. Менший показник коефіцієнта вказує на стабільність уживання лексичних одиниць, більший показник – на меншу частоту вживання.

Коефіцієнт варіації обчислюють за формулою

$$V = \frac{\sigma}{\bar{V}}, \quad (1)$$

де \bar{V} – коефіцієнт варіації; σ – середня величина; σ – середнє квадратичне відхилення [3, с. 34]. Середнє квадратичне відхилення визначають за формулою

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}, \quad (2)$$

де \sum – сума квадратів відхилень усіх варіантів від середнього арифметичного; n – кількість спостережень [3, с. 34]. Середнє арифметичне, або, обчислюють шляхом поділу загальної кількості слововживань певної групи на кількість слів цієї групи:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}, \quad (3)$$

Результат обчислення коефіцієнта варіації, а також необхідні для цього супутні розрахунки представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Статистичні характеристики частотних груп прикметників негативної оцінки ранньонімецької мови

Статистичні параметри	I група	II група
Кількість слів у реєстрі	3	27
Абсолютна частота вживання	615	265

Частота вживання у %	70%	30%
Середнє арифметичне ()	205	10
Середнє квадратичне відхилення (σ)	±156	±11
Коефіцієнт варіації (V)	±76%	±110%

У ході проведеного дослідження встановлено, що до ядерних прикметників ЛСП негативної оцінки в рвнв. мові належать 3 лексеми: *böse* “поганий, злий, неправильний; неповноцінний, незначний; шкідливий, нездоровий” [5; 6; 8; 9], *falsch* “фальшивий, неправильний, неправдивий, поганий, підступний, нечесний, зрадливий” [5; 6; 8; 9] і *scantlich* “лайливий; сороміцький, поганий; знечещений; жахливий” [5; 6; 8; 9]. Решта 27 лексем віднесені до периферії обраного ЛСП.

У перспективі передбачається дослідження ономазіологічних функцій, сполучувальних властивостей і міжлексемних зв’язків прикметників ЛСП негативної оцінки рвнв. мови.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Арутюнова Н. Д. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Левицкий В. В. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
3. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів : навч. посіб. / Перебийніс В. І. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 168 с.
4. Попова М. Парадигматичні відношення в межах лексико-семантичного поля прикметників негативної оцінки середньовісньонімецької мови / Марія Попова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицький В. В. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 430 : Германська філологія. – С. 75–85.
5. Baufeld Ch. Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch: Lexik aus Dichtung und Fachliteratur des Frühneuhochdeutschen / Christa Baufeld. – Tübingen : Niemeyer, 1996. – 264 S.
6. Dietz Ph. Wörterbuch zu Dr. Martin Luthers deutschen Schriften. Bd. I / Philipp Dietz. – Leipzig : Vogel, 1870. – 722 S.
7. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – [4., neu bearb. und erw. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
8. Götze A. Frühneuhochdeutsches Glossar / Alfred Götze. – [7. Aufl.]. – Berlin, 1967. – 240 S.
9. Grimm J. Deutsches Wörterbuch. 16 Bde. [in 32 Teilbänden] / Jacob Grimm, Wilhelm Grimm. – Leipzig : S. Hirzel, 1854–1960.
10. Tschirch F. Geschichte der deutschen Sprache. Zweiter Teil : Entwicklung und Wandlungen der deutschen Sprachgestalt vom Hochmittelalter bis zur Gegenwart / Fritz Tschirch. – Berlin : Erich Schmidt Verl., 1989. – 304 S.